

Dr Andrzej Smolarczyk
Politechnika Białostocka, Polska

Odzyskanie niepodległości Polski a budowa systemu oświatowego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1918–1922)*

Wstęp

Coraz bardziej niekorzystna sytuacja Niemiec jesienią 1918 r. na frontach kończącej się wojny światowej oznaczała rychłą zmianę stosunków politycznych na terenach wschodnich, które nadal pozostawały pod okupacją niemiecką. Odradzające się po 123 latach niewoli państwo polskie liczyło na przejmowanie terenów opuszczanych przez wojska niemieckie, które pomimo poniesionej klęski stanowiły na wschodzie realną siłę militarną i polityczną.

Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (8 lutego 1919 r. – 9 września 1920 r.)

8 lutego 1919 r. Józef Piłsudski powołał na ziemiach litewsko-białoruskich Zarząd Wojskowy. Wkrótce terytoria te zostały zajęte przez wkraczające tu wojska polskie. Generalnym Komisarzem Cywilnym przy Zarządzie Wojskowym Kresów Wschodnich został Ludwik Kolankowski. Pozostawał on najwyższą instancją cywilną władzy rządzącej i wykonawczej. Generalny Komisarz mianował komisarzy powiatowych, którzy kierowali administracją powiatu. L. Kolankowski kierował Departamentem Litewsko-Białoruskim Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ), w którego skład wchodziło siedem wydziałów i kancelaria główna (między innymi nadzorujący sprawy szkolnictwa i religii Wydział Wyznań i Oświaty)¹.

15 kwietnia 1919 r. Naczelny Wódz mianował Jerzego Osmołowskiego Komisarzem Generalnym Ziem Wschodnich. Siedzibą Zarządu

---

* Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2013/11/D/HS3/02457.

¹ Gierowska-Kałuż Joanna, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)*, Warszawa 2003, s. 68–69.

Cywilnego była początkowo Warszawa, potem Wilno. Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (ZCZW) stanowił na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL) jednostkę administracyjną powołaną przez Józefa Piłsudskiego do realizacji jego koncepcji federacyjnej. Miał zabezpieczyć nowo powstałe państwo polskie od zagrożenia ze strony Rosji i wewnętrznych tendencji rewolucyjnych. Działalność ZCZW trwała formalnie dziewiętnaście miesięcy (od 8 lutego 1919 r. do 9 września 1920 r.)².

22 kwietnia 1919 r. została ogłoszona w języku polskim i litewskim odezwa Naczelnego Wodza „Do ludności byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego”. J. Piłsudski deklarował: „[...] Chcę dać Wam możliwość rozwiązania spraw wewnętrznych narodowych i wyznaniowych, tak jak sami tego życzyć sobie będziecie, bez jakiegokolwiek gwałtu lub nacisku ze strony Polski. Dlatego to, pomimo że na Waszej ziemi grzmiały jeszcze działa i krew się leje – nie wprowadzam zarządu wojskowego, lecz cywilny, do którego powoływać będą ludzie miejscowych, synów tej ziemi. Zadaniem tego zarządu cywilnego będzie ułatwienie ludności wypowiedzenia się co do swego losu i potrzeb przez swobodnie wybranych przedstawicieli [...]. Na czele zarządu postawiłem Jerzego Osmałowskiego, do którego bezpośrednio lub do ludzi przez niego wyznaczonych zwracajcie się otwarcie i szczerze we wszelkich potrzebach i sprawach, które was bolą i obchodzą”³. Deklaracja wileńska określała cel działania ZCZW, który wytyczał kierunek i „ducha” polityki wobec mniejszości narodowych zamieszkujących dawne ziemie WKL. Taki sam kierunek wyznaczono przez szkolnictwem na tych terenach⁴.

Szkolnictwo w okresie Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich

Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich przejął zarządzanie szkolnictwem. Kierownictwo nad sprawami oświatowymi z ramienia Komisarza Generalnego objął Władysław Lichtarowicz, który resortem oświaty ZCZW zarządzał od kwietnia do października 1919 r. Wszelkimi zagadnieniami

---

² Tamże, s. 67–68.

³ Centralne Archiwum Państwowe Litwy (LCVA), f. 51, b. 20, k. 45–46, *Krótki zarys zagadnienia białoruskiego. Raport opracowany na podstawie materiałów Oddziału II Sztabu Generalnego*.

⁴ Tamże.

oświatowymi zajął się wydział oświaty, utworzony przy sekcji administracyjnej. Podlegali mu inspektorzy powiatowi. Pracownicy tego wydziału podążali za przesuwanymi się na wschód wojskami polskimi, usiłując organizować szkolnictwo oraz obsadzając inspektoraty. W październiku nastąpiła zmiana na stanowisku kierującego oświatą. W. Lich-tarowicza zastąpił Lucjan Zarzecki, który resortem oświaty zarządzał od października 1919 r. do września 1920 r. Rozrost prac związanych z powstawaniem nowych placówek szkolnych spowodował, iż w październiku 1919 r. w miejsce wydziału oświaty utworzono oddzielną Sekcję Oświecenia Publicznego⁵.

Władze polskie usiłowały wspierać rozbudowę szkolnictwa białoruskiego. Białoruska Rada Szkolna utworzona przez działaczy białoruskich założyła kilkadziesiąt szkół powszechnych oraz dwa gimnazja prywatne – w Wilnie i Mińsku. W polityce szkolnej władze polskie nie potrafiły utrzymać ciągłości i konsekwencji. W szkołach okręgu mińskiego w ciągu kilku miesięcy trzykrotnie zmieniano język wykładowy w szkołach. Początkowo pozwolono nauczać po białorusku. Następnie z braku nauczycieli znających język białoruski wprowadzono naukę w języku rosyjskim. Ostatecznie nakazywano nauczanie w języku polskim⁶.

Podczas konferencji odbytej 31 lipca 1919 r. w Wilnie J. Osmołowski zlecił Inspektorowi Okręgu Wileńskiego Witoldowi Węsławskiemu zajęcie się sprawami szkolnymi i „postawienie ich na szerszych podstawach”. Przekazane wskazówki ogólne dotyczyły racjonalnego wydatkowania ograniczonych środków finansowych, ponieważ „pieniędzy jest za mało, aby utrzymanie wszystkich szkół Zarząd mógł wziąć na siebie. Szkołom istniejącym należy dać zasiłki i pomoc materialną, przyrządy szkolne itd. Bezwarunkowo musimy mieć po 1 szkole średniej w każdym centrum, gdzie znajdują się kandydaci do tych szkół, np. w Wilnie, w Lidzie. W Wilnie mamy szereg kandydatów, którzy chcą szkoły prowadzić”⁷. Pomoc materialną ze strony ZCZW w pierwszej

---

⁵ Zaporowski Zbigniew, *Stosunki polityczno-społeczne na północno-wschodnich kresach Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, „Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939–1941”, red. Małgorzata Gizejewska, Tomasz Strzembosz, Warszawa 1995, s. 58.

⁶ LCVA, f. 51, ap. 17, b. 20, k. 48, 48v., *Krótki zarys...*, dz. cyt.

⁷ Biblioteka Publiczna miasta stołecznego Warszawy (BPW), Dział Starych Druków i Rękopisów, ZCZW, nr Akc. 1671, k. 93, *Konferencja w dniu 31 lipca 1919 r. w Wilnie*

kolejności miały uzyskać placówki szkolne, które miały największą gwarancję trwałości i rokowały pozytywnie, a także te instytucje, które nie mogły same się utrzymać.

Warunki, w jakich rozpoczynało się budowanie struktury szkolnej na ziemiach wschodnich, były tak ciężkie, że J. Osmałowski głośno wyrażał swoje obawy, czy jesienią 1919 r. uda się uruchomić zajęcia w roku szkolnym 1919/1920. Uważał „urzeczywistnienie tego ostatniego za najtrudniejsze. Na pierwszym planie stawiam szkoły elementarne, na drugim szkoły istniejące średnie. Jeżeli były one zawieszono w czasie inwazji bolszewickiej muszą teraz powstać na nowo. Największa troska to seminaria nauczycielskie. Musi ich być jak najwięcej. Należy otwierać je natychmiast przy szkołach średnich”⁸. W. Lichtarowicz był większym optymistą. Uruchomienie szkół średnich planował we wrześniu, a szkół powszechnych w październiku. Kompletowanie potrzebnych nauczycieli ciągle trwało, ale niezbędne minimum miało podoląć sytuacji. Naczelnik Wydziału Oświaty, podobnie jak Komisarz Generalny ZCZW, najważniejsze zadanie w początkowej fazie uruchamiania szkolnictwa upatrywał w uruchomieniu kilku seminariów nauczycielskich, które miały uzupełnić braki w kadrze nauczycielskiej oraz w utworzeniu kilku szkół zawodowych, które jak najszybciej wprowadziłyby młodzież do sektorów gospodarki na ziemiach wschodnich⁹.

Sytuację organizacyjną szkolnictwa w terenie J. Osmałowski oceniał bardzo krytycznie. Zwracając się do nowo mianowanego Inspektora Okręgu Wileńskiego, mówił: „Pan nie ma u siebie nic zorganizowanego. Trzeba, aby pan miał te siły pomocnicze, które są potrzebne. Proszę, aby pan zrobił budżet na mies. sierpień i wziął potrzebnych pracowników. Z objazdu powiatów doszedłem do wniosku, że inspektorowie szkolni nie zdają sobie sprawy z tego, co robić powinni. Na pytanie, gdzie są szkoły i jakie w powiecie, bardzo wiele gdzie inspektor szkolny nie mógł odpowiedzieć, motywując tę niewiadomość tym, że nie ma na czym jeździć. Trzeba inspektorom dać wskazówki, trzeba ich pouczyć, jak mają mimo ciężkich warunków pracować. Trzeba w tym celu zrobić

---

z p. Węslawskim, inspektorem Okręgu Wileńskiego, odbyta przez p. komisarza Generalnego w obecności p. Lichtarowicza, Naczelnika Wydziału Oświaty w Zarządzie cywilnym Ziemi Wschodnich i jednego z inspektorów powiatowych Okręgu Wileńskiego.

⁸ Tamże, k. 93v.

⁹ Tamże.

zjazd inspektorów. Np. inspektor szkolny wileński miał najlepsze warunki, ale nie potrafił zrobić, święciański też nie”¹⁰.

J. Osmałowski miał wobec inspektorów mocno wygórowane oczekiwania. Domagał się od swoich współpracowników heroizmu, którego tym często brakowało. Oczekiwał od nich znacznie więcej niż tylko wypełniania swoich formalnych obowiązków. Trudna sytuacja materialna i organizacyjna rzeczywiście ich przerastała. Inspektor Szkolny Wileński zaniedbania w inspekcji szkół w podległym sobie terenie tłumaczył ogromnym obciążeniem pracy administracyjnej w swym biurze w Wilnie, niekończącymi się kolejkami interesariuszy przybyłych z prowincji, brakiem środków komunikacji, utrudnieniami wynikającymi ze współpracy z władzami samorządowymi, które często były mu nieprzychylnie oraz warunkami atmosferycznymi uniemożliwiającymi przejazd do konkretnych szkół na Wileńszczyźnie.

W ciągu letnich miesięcy inspektorzy objeżdżali powiaty, agitowali w gminach za zakładaniem szkół i pracowali nad przygotowaniem kadry nauczycielskiej. Ogromne zapotrzebowanie na zakładanie szkół powszechnych płynęło od samej ludności. Poszczególne wsie i gminy przysyłały do Wilna podania i delegacje z prośbą o zorganizowanie szkoły i przysłanie nauczyciela lub nauczycielki. W większości przypadków ludność pragnąca otwarcia szkoły w swej miejscowości uchylała się od świadczeń na rzecz szkoły. Najczęstszą przyczyną braku partycypacji w kosztach funkcjonowania placówek szkolnych upatrywano w ubóstwie ludności spowodowanym minioną wojną i niskim uświadomieniem społecznym¹¹.

Liczba szkół, które udało się wtedy założyć, nie odpowiadała istotnym potrzebom ludności. Przy znacznym wysiłku związanym z otwieraniem szkół powszechnych zdawano sobie sprawę, że około 40% dzieci na Wileńszczyźnie pozostanie nieobjętych edukacją szkolną. Sieć szkolna rozbudowywana w 1919 r. była istotnie nieracjonalna. Zakładano szkoły nie tam, gdzie istniała ich faktyczna potrzeba, lecz tam gdzie były budynki szkolne i gdzie wśród ludności miejscowej było większe uświadomienie i zrozumienie potrzeby nauki własnych dzieci¹².

---

¹⁰ Tamże.

¹¹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 494, k. 2; *Rozwój szkolnictwa na Kresach od chwili wkroczenia wojsk polskich*.

¹² Tamże.

We wrześniu 1919 r. na terenie okręgu wileńskiego działało 308 polskich szkół powszechnych i zawodowych: w mieście Wilnie 48, w powiatach: wileńskim 131, trockim 51, święciańskim 4, grodzieńskim 29, oszmiańskim 4, lidzkim 15, nowogródzkim 26. Żydowskich szkół powszechnych było 29 (w Wilnie 26 i w Grodnie 3). Białoruskie szkoły powszechne działały tylko dwie, jedna w Wilnie i jedna w Grodnie. Litewskich szkół powszechnych było 7 (w Wilnie)¹³.

Wielkim problemem Sekcji Oświecenia Publicznego był brak nauczycieli. Rezygnowali oni z pracy w szkołach na rzecz lepiej płatnych stanowisk w administracji. Ze szkół powszechnych nauczyciele odpływali również do szkolnictwa średniego, gdzie zarobki były wyższe. Premiovano wówczas nauczycieli z wieloletnim doświadczeniem i długą wyługą lat. Uczestnicy krótkich kursów pedagogicznych organizowanych na terenach wschodnich nie mieli większej motywacji do uczestniczenia w nich. Bez stażu nie dawało im to wymiernej szansy na rozwój dalszej kariery zawodowej¹⁴.

Ważnym czynnikiem odpływu nauczycieli ze szkół powszechnych były wielomiesięczne zaległości w wypłacaniu pensji nauczycielom. Następca Józefa Korsaka na stanowisku Inspektora Powiatu Wileńskiego w sprawozdaniu za miesiąc styczeń 1920 r. informował Inspektora szkół Okręgu Wileńskiego, że po objęciu stanowiska jednym z priorytetów stało się wypłacenie zaległych od 4 miesięcy pensji nauczycielskich¹⁵.

W sprawozdaniu „Straży Kresowej” z czerwca 1919 r. z okręgu wileńskiego dowiadujemy się, że „szkoły obecnie są nieczynne, nauczyciele otrzymują pensje od Komitetu Likwidacyjnego w Wilnie. Na wsi 200–300 marek, w Wilnie 400 marek. Pensje te stanowiące właściwie zapomogę na przetrzymanie okresu letniego, są niedostateczne. Należy przewidywać, że pewna część nauczycieli przejdzie do pracy w biurach i personel nauczycielski, obecnie niewystarczający na potrzeby nawet najpilniejsze, umniejszy się zamiast powiększyć”¹⁶.

Koniecznością stało się ściąganie nauczycieli z innych dzielnic Rzeczypospolitej. Wykwalifikowani nauczyciele z Małopolski nie garnęli się

---

¹³ Tamże, k. 3.

¹⁴ Gierowska-Kałuż Joanna, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich...*, dz. cyt., s. 222–223.

¹⁵ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 508, k. 83, *Sprawozdanie za m. styczeń, do 10 lutego 1920 r.*

¹⁶ LCVA, f. 13, ap. 1, b. 199, k. 87–88; *Sprawozdanie ze Zjazdu Instruktorów Wileńskiego Okręgu Straży Kresowej w dniu 20 czerwca 1919 r. Szkolnictwo i stan oświaty.*

do pracy na zrujnowanych terenach wschodnich, których los polityczny pozostawał dalej niepewny. Nie gwarantowano im również zrównania w prawach z nauczycielami byłego Królestwa Kongresowego. Nauczyciele, których udało się pozyskać z terenów Małopolski byli nieprzystosowani do pracy na terenach wschodnich. Nie potrafili nawiązać relacji z ludnością miejscową, nie znali języka białoruskiego i ukraińskiego. Czuli się wyobcowani kulturowo i religijnie. Rozwiązaniem problemu braku kadry nauczycielskiej miało być zorganizowanie w Małopolsce krótkoterminowych kursów nauczycielskich¹⁷.

W resorcie szkolnictwa ZCZW istniała rozbieżność zdań w sprawie przyszłości ziem byłego WKL. Zwolennicy koncepcji federacyjnej zgodnie z przytoczoną deklaracją wileńską uważali, że ludność miejscowa sama musiała określić, jakich szkół chce. Zadaniem ZCZW miała być pomoc w realizacji wybranej drogi. Zwolennicy koncepcji inkorporacyjnej twierdzili, że tworzenie szkół mniejszościowych było sprzeczne z polską racją stanu. J. Piłsudski uważał, że zadaniem ZCZW miało być organizowanie szkolnictwa zgodnie z wolą mieszkańców terenów podległych rządowi. Ideą było, iż ludność sama miała decydować o swoim losie i potrzebach edukacyjnych.

J. Osmałowski prowadził politykę wobec ludności białoruskiej zgodnie z wytycznymi J. Piłsudskiego: „Rząd Ziem Wschodnich wychodzi z jasnego założenia dania wszystkim swobody, więc jeżeli ludność miejscowa oświadczy, że chce mieć szkoły białoruskie, to rząd polski nie będzie jej przeszkadzał, będzie tylko prowadził kontrolę i tępił agitację rosyjską. Co do szkół rosyjskich powiedziałem, że prowadzimy kontrolę. Popieranie Białorusinów to 30 tysięcy rb. na szkolnictwo białoruskie. Dla spraw politycznych trzeba złączyć się z sojusznikami, a tych sojuszników trzeba znaleźć. Trzeba sobie pozyskać ludność białoruską”¹⁸.

K. Rdułowski, komisarz powiatu baranowickiego, poprosił J. Osmałowskiego o wskazówki ogólne w zasadniczych sprawach politycznych i zapytał wprost – *do czego dążymy?* Otrzymał odpowiedź: „Opierać się należy na odezwie Piłsudskiego jednocześnie z mową z dnia 23 maja oraz na uchwale sejmowej, która chce zapewnić ludności

---

¹⁷ Gierowska-Kałuża Joanna, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich...*, dz. cyt., s. 222–223.

¹⁸ BPW, Dział Starych Druków i Rękopisów, ZCZW, nr Akc. 1671, k. 53, *Komisarz Generalny Ziem Wschodnich p. Osmałowski przyjmuje delegację Ziemi Wileńskiej*.

możność wyrażania woli co do swych losów. Na tem się opiera nasze postępowanie. Dbać należy o względy ludności. W stosunku do Białorusinów trzeba okazywać najdalej idące współdziałanie. Szkoły należy otwierać tam, gdzie ludność sobie tego życzy, pismom dawać subsydia, jeżeli są ludzie, którzy chcą czytać”¹⁹; „Ja wychodzę z punktu widzenia ogólnoludzkiego: chcę, aby w tym kraju była swoboda, nie chcę, aby się przekształcała ona w polityczną agitację, ale swoboda musi być, gdyż inaczej byłoby to uprawianie systemu, który nas dawniej oburzał”²⁰.

Ludność miejscowa wypowiadała się za szkołą powszechną w języku rosyjskim. Wynikało to głównie z chęci posyłania dzieci do szkół, gdzie nauczanie odbywało się w języku dobrze znanym dzieciom i rodzicom oraz z przekonania o tymczasowości sytuacji politycznej. W kwestii dopuszczalności używania języka rosyjskiego w szkołach J. Osmołowski twierdził, że „nie zabraniamy nikomu uczyć się w językach obcych i zakładać szkół z językiem wykładowym obcym, ale szkoły te z naszego poparcia korzystać nie mogą. [...] Ludność w dużej części pójdzie do szkół polskich okręgowych, ale nie możemy zamykać oczu na to, że są ludzie, którzy chcą się uczyć po rosyjsku”²¹. Język rosyjski nie był traktowany jako język miejscowy, tak jak białoruski czy litewski. Gdyby ze strony ludności miejscowej pojawiały się silne naciski w kwestii wprowadzenia rosyjskiego do szkół należało według sugestii Komisarza Generalnego „skontrolować, czy jest rzeczywista potrzeba utworzenia tej szkoły, czy ludność rzeczywiście chce się uczyć po rosyjsku. Należy wyrzeć nacisk, aby ludność tego nie chciała, jeżeli jednak pomimo to będą tego pozwolenia żądali, to należy je dać i mieć kontrolę nad tą szkołą. To zjawisko szkoły rosyjskiej na wsi jest bardzo niepożądane. Mówiąc o tych pozwoleniach myślałem raczej o miastach, o tych uczniach, którzy przeszli już kilka klas szkoły rosyjskiej, o tem aby im dać możliwość dokończenia się w języku, w którym naukę rozpoczęli. Szkoły rosyjskie nie będą korzystały z poparcia Inspektoratu, ale będą znajdowały się pod jego surową kontrolą”²².

---

¹⁹ BPW, Dział Starych Druków i Rękopisów, ZCZW, nr Akc. 1671, k. 98, *Konferencja w dniu 31 lipca 1919 r. w Wilnie...*, dz. cyt.

²⁰ Tamże, k. 94.

²¹ Tamże, k. 94v.

²² Tamże.

Nauczanie w języku rosyjskim było sprzeczne z polską racją stanu. Przeciwno nauczaniu w języku rosyjskim ostro protestowała też strona białoruska. Zdecydowanie przeciwko takiej praktyce występował Wacław Iwanowski z swoim „Memoriale w sprawie białoruskiej” z 16 marca 1920 r.²³ Przed władzami oświatowymi pojawił się dylemat – zezwolić na nauczanie w języku rosyjskim lub pozbawić znaczną część ludności kresowej jakiegokolwiek edukacji elementarnej. Brakowało nauczycieli mogących nauczać w języku polskim lub białoruskim. Przy dawnych szkołach rosyjskich mieszkali dawni nauczyciele rosyjscy, których wdrażano do pracy w nowo otwieranych szkołach powszechnych. Władze ZCZW uznały, że w interesie ludności miejscowej leżało otwieranie szkół rosyjskich, ponieważ inne nie mogły powstać. Należy zgodzić się z Joanną Gierowską-Kałużur, że argumenty działaczy białoruskich z Iwanowskim na czele oskarżające ZCZW o rusyfikację ludności białoruskiej wydają się całkowicie nieadekwatne do faktycznej sytuacji²⁴.

Przy możliwości wyboru języka nauczania ludność kresowa wybierała szkołę rosyjską lub polską, nie przejawiając większego zainteresowania szkołą białoruską²⁵. Decyzja większości rodziców posyłających swe dzieci do szkół rosyjskich lub polskich wynikała z przesłanek czysto pragmatycznych. Język polski ułatwiał kontakty z aparatem państwowym i był przepustką do kariery zawodowej, natomiast język rosyjski był lepiej znany i traktowany jako język kultury wysokiej²⁶. Religia była przedmiotem obowiązkowym wykładanym w języku narodowym dzieci. W szkołach z językiem wykładowym niepolskim obowiązkowe były dwie godziny języka polskiego²⁷.

Wyrażanie swej woli przez ludność ziem byłego WKL co do języka nauczania w szkołach publicznych nakazywała J. Osmołowskiemu nie

---

²³ Turonek Jerzy, *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi*, Warszawa 1992, s. 83–84.

²⁴ Gierowska-Kałużur Joanna, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich...*, dz. cyt., s. 216–217.

²⁵ Gierowska-Kałużur Joanna, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich – kadra i procesy decyzyjne*, „Europa Nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w latach 1772–1999”, red. Krzysztof Jasiewicz, Warszawa–Londyn 1999, s. 53–54.

²⁶ Gierowska-Kałużur Joanna, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)*..., dz. cyt., s. 216–218.

²⁷ Tamże, s. 86.

robić Białorusinom, Litwinom, Ukraińcom, Żydom żadnych przeszkód. Racją stanu państwa polskiego było jednak wspieranie szkolnictwa polskiego. W tej niejako „wolnorynkowej konkurencji” pomoc administracyjna, materialna i polityczna miała koncentrować się na rozbudowie systemu oświatowego polskiego. Szkolnictwo z polskim językiem wykładowym miało stanowić kręgosłup szkolnej struktury organizacyjnej na ziemiach wschodnich. Politykę ZCZW J. Osmałowski konkretyzował w następujących słowach: „Ogólne zasady, którymi się rządzą władze cywilne to: opieka wszystkich mieszkańców kraju, ciężka ręka dla wszystkich szkodzących temu krajowi. Zupełnie równa opieka dla wszystkich mieszkańców kraju, ale jeżeli ktoś z nich grzeszy przeciwko państwu polskiemu, trzeba tego wroga ukarać. Względem ludności polskiej robi się to, czego się nie robi względem mieszkańców innych narodowości – dla Polaków zakłada się szkoły, dla Żydów – nie, ale jeżeli oni za swoje pieniądze chcą się uczyć, to nie można im tego zabronić. Robimy jednak nad nimi kontrolę. To samo w stosunku do ludności rosyjskiej: sprzeciwu dla szkół rosyjskich nie robimy. Dla ludności białoruskiej – owszem, niech się uczą, ale z naszego poparcia rządowego będzie korzystało szkolnictwo polskie”²⁸; „[...] Tępiąc rosyjskość popierać należy Białorusinów. Co do Żydów traktować ich należy jako obywateli kraju i z tego wyciągać konsekwencje. Języka rosyjskiego nie należy wcale używać. Ogłoszenia urzędowe mają być pisane po polsku, w razie potrzeby tłumaczone na białoruski i żydowski”²⁹.

Faktycznie stosunek władz polskich do szkół z niepolskim językiem nauczania wyrażał się w formie możliwości otrzymania przez te placówki zapomogi. Zapomogę taką mogły otrzymywać tylko te szkoły z niepolskim językiem wykładowym, które posługiwały się językiem ojczystym dla większości swych uczniów (2/3). Tak określone kryteria pozwalały korzystać z zapomóg państwowych większości szkół powszechnych niebędących placówkami samorządowymi. Jedynie kilka szkół białoruskich i jedna szkoła litewska otrzymały pomoc państwową. Stosowanie takich procedur skutecznie ograniczało rozwój niepolskiego szkolnictwa powszechnego³⁰.

---

²⁸ BPW, Dział Starych Druków i Rękopisów, ZCZW, nr Akc. 1671, k. 52, 52v., *Komisarz Generalny Ziem Wschodnich...*, dz. cyt.

²⁹ BPW, Dział Starych Druków i Rękopisów, ZCZW, nr Akc. 1671, k. 98, *Konferencja w dniu 31 lipca 1919 r. w Wilnie...*, dz. cyt.

³⁰ Gierowska-Kałuża Joanna, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)...*, dz. cyt., s. 227.

Stosunek ZCZW do finansowania szkolnictwa niepolskiego miał wyrażać się następująco: „względem szkół rosyjskich nie mamy żadnych obowiązków, żadnych subsydiów nie dajemy. Szkołom białoruskim, jeżeli jest pewna ilość pragnących się uczyć po białorusku, subsydium dać należy. Przepuszczalnie wypadków takich będzie minimalnie. Szkolnictwu żydowskiemu subsydiów nie dajemy. Prawo mniejszości zapewnia i już taką opiekę, że niczego więcej nie mogą wymagać od Zarządu. Ponieważ nie mamy żadnego specjalnego funduszu szkolnego, ponieważ nasz stosunek do Polski nie jest unormowany, więc ten kredyt, który jest, oddaję na potrzeby polskie, a dla innych jestem tylko życzliwym obserwatorem”³¹. Bycie „życzliwym obserwatorem” szkolnictwa mniejszości narodowych najlepiej wyraża politykę oświatową całego ZCZW wobec szkolnictwa niepolskiego.

Ogromną rolę w budowie szkolnictwa polskiego na ziemiach wschodnich odgrywało społeczeństwo polskie. Władze odwoływały się do aktywności obywatelskiej Polaków w latach niewoli. Komisarz Generalny Ziemi Wschodnich J. Osmołowski w rozmowie (13 września 1919 r.) z delegatem Ziemi Wileńskiej Hipolitem Harniewiczem tak argumentował potrzebę aktywności społeczności polskiej: „Ja apeluję do tej ofiarności społecznej, aby ona pomogła. Mówi się: „Czekamy od Polski, że Polska nam da” Polska czeka od nas, że my sobie sami zrobimy. Polska sytuacja finansowa i skarbowa jest taka, że Polska nam dać nie może. Prowadzi wojnę, która kosztuje niezmiernie drogo; my powinniśmy sobie dać i Polsce. I my potrafimy to zrobić”³²; „[...] Wzięcie przez rząd szkolnictwa – to tylko opieka. My nie możemy zwolnić społeczeństwa od ofiarności. Mamy 11 milionów na szkolnictwo do 1 stycznia na cały teren Ziemi Wschodnich. Chcę, aby w każdym powiecie była średnia szkoła. Trzeba na to pół miliona rubli. Na utrzymanie rządowe można wziąć tylko pewną ilość tego. Musimy zwrócić uwagę szczególnie na szkoły powszechne, ująć ich jak najwięcej w swoje ręce. Społeczeństwo bezwzględnie musi nam w tym dopomóc. Inspektor szkolny robi co może. Możliwe, że od nowego roku szkolnego można

---

³¹ BPW, Dział Starych Druków i Rękopisów, ZCZW, nr Akc. 1671, k. 93, *Konferencja w dniu 31 lipca 1919 r. w Wilnie...*, dz. cyt.

³² BPW, Dział Starych Druków i Rękopisów, ZCZW, nr Akc. 1671, k. 49v., *Komisarz Generalny Ziemi Wschodnich...*, dz. cyt.

będzie dać więcej, ale tymczasem możemy dostać tylko od własnego społeczeństwa”³³.

Sama ludność kresowa często nie chciała akceptować polityki ZCZW równouprawnienia i samostanowienia mniejszości narodowych. H. Har-niewicz czynił J. Osmałowskiemu zarzuty z powodu polityki prowadzonej wobec Białorusinów: „Idee rządu polskiego na naszych ziemiach bardzo rozumiemy i są one wszystkie bardzo sympatyczne, tylko, że te idee nie wciela się w życie. Naród polski zawsze był tolerancyjny i może dziś z Litwinami, Białorusinami i Żydami dobrze żyć i żyjemy z nimi dobrze, ale nie zgodzimy się na to, aby ruch białoruski wrogi naszemu państwu, który jest parawanem ruchu rosyjskiego i reakcji był popierany i szkodził naszemu państwu. [...] Białorusini katolicy nie chcą żadnej odrębności i o ile ją rząd polski popiera – to są z tego niezadowoleni, widząc, kto ten ruch białoruski podtrzymuje, najwięcej wrogowie polskośći”³⁴.

W pewnych przestrzeniach swej aktywności społeczność polska zra-żała do siebie ludność białoruską. „Rozsiane po Białorusi placówki „Stra-ży Kresowej” i „Komitetu Obrony Kresów” prowadziły zbyt jawną propa-gandę na rzecz przyłączenia Białorusi do Polski. Zbyt pośpieszna i bez-względna rewindykacja katolickich lub niemieckich kościołów, które czasem ponad sto lat były cerkwiami, wywoływało rozgoryczenie wśród prawosławnej większości Białorusinów”³⁵.

Szkolnictwo od utworzenia Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich do wojny polsko-bolszewickiej 1920 r.

Administracja szkolna została dostosowana do podziału administra-cyjnego ziem wschodnich. Podział na cztery okręgi administracyjne: brzeski, miński, wileński i wołyński pokrywał się z podziałem na okręgi szkolne. Okręgi administracyjne wileński i brzeski powstały zarządze-niem Komisarza Generalnego 7 czerwca 1919 r.³⁶.

---

³³ Tamże, 52, 52v.

³⁴ Tamże, 52v.

³⁵ LCVA, f. 51, ap. 17, b. 20, k. 48, *Krótki zarys zagadnienia białoruskiego*.

³⁶ Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (Dz. U. ZCZW), R. 1, nr 5 z 28 czerwca 1919 r., s. 37, *Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich dotyczące utworzenia Okręgów administracyjnych: Wileńskiego, Brzeskiego oraz Zarzą-du powiatów wołyńskich*.

Okręg administracyjny wołyński powołano zarządzeniem z dnia 9 września 1919 r.³⁷, okręg miński – 12 września 1919 r.³⁸.

Szkolnictwem w okręgu szkolnym zawiadywał Inspektor Szkolny Okręgowy. Sprawował on nadzór nad działalnością Inspektorów Szkolnych Powiatowych. Inspektor Okręgowy Wileński sprawował również nadzór nad działalnością Inspektora Szkolnego w mieście Wilnie³⁹.

Okręg brzeski obejmował powiaty: brzeski, prużański, kobryński, piński, mozyrski, wołkowyski, słonimski, baranowicki i nieświeski. Do 1 października 1919 roku w okręgu brzeskim obsadzono inspektoraty: baranowicki, kobryński, piński, prużański, słonimski, wołkowyski. W styczniu 1920 r. obsadzono inspektoraty brzeski i mozyrski. Inspektorem Szkolnym Okręgowym Poleskim od sierpnia 1919 r. do lipca 1920 r. (do inwazji bolszewickiej) był Kazimierz Wolbek⁴⁰.

Okręg wileński obejmował powiaty: wileński, grodzieński, oszmiański, święciański, wilejski, trocki, dziśnieński, lidzki, brasławski, nowogródzki. Inspektoraty szkolne powiatowe na Wileńszczyźnie powstawały w 1919 r. w następującym porządku: w maju w Grodnie i Lidzie, w czerwcu w Święcianach, w lipcu w Wilnie, Nowogródku i Trokach, w sierpniu w Oszmianie, we Wrześniu w Dziśnie i Wilejce, w październiku w Brasławiu. W grudniu powstał oddzielny Inspektorat Miasta Wilna. Prace organizacyjne w Inspektoracie Okręgowym Wileńskim rozpoczęły się w sierpniu 1919 r.⁴¹.

---

³⁷ Dz. U. ZCZW, R. 1, nr 17 z 12 września 1919 r., s. 161, *Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziemi Wschodnich dotyczące utworzenia okręgu administracyjnego Wołyńskiego i uprawnień Komisarza Okręgowego Wołyńskiego*.

³⁸ Dz. U. ZCZW, R. 1, nr 19 z 23 września 1919 r., s. 161, *Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziemi Wschodnich dotyczące utworzenia Okręgu Mińskiego i uprawnień Komisarza Okręgowego Mińskiego*.

³⁹ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Dz. U. MWRiOP), nr 12/13 z r. 1919, poz. 2; *Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziemi Wschodnich, zawierające tymczasowy regulamin służbowy dla Inspektorów Szkolnych Okręgowych*, s. 401–403; Zarzecki Lucjan, *Szkolnictwo i oświata na ziemiach wschodnich (w okresie od I X 1919 do I XII 1920)*, „Encyklopedia Wychowawcza”, t. IX, zeszyt 9, Warszawa 1932, s. 66–68.

⁴⁰ *Władze szkolne w latach 1917/18 – 1937/38. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, okólników o zarządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. Tomasz Serafin, Warszawa 1938, s. 123.

⁴¹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 494, k. 2; *Rozwój szkolnictwa na Kresach od chwili wkroczenia wojsk polskich*.

Inspektorem Wileńskiego Okręgu Szkolnego od sierpnia 1919 r. do 30 listopada 1919 r. był Witold Węśławski. Następcami W. Węśławskiego na stanowisku Inspektora Okręgu Wileńskiego byli Henryk Orliński (od 30 listopada 1919 r. do 15 marca 1920 r.) oraz Marian Adamowicz od 21 maja 1920 r. do najazdu bolszewickiego. Komisja Likwidacyjna ZCZW w Bydgoszczy pismem z dnia 20 grudnia 1920 r. zwolniła M. Adamowicza ze stanowiska Inspektora Szkolnego Okręgowego z dniem 1 stycznia 1921 r.⁴²

W czerwcu 1920 r. Sekcja Oświecenia Publicznego stworzyła strukturę organizacyjną szkolnictwa na ziemiach wschodnich, prowadząc w miarę możliwości stabilną i racjonalną politykę szkolną. 1 marca 1920 r. MWRiOP powołało na terenach wschodnich Delegatów Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Brak było wówczas podstaw prawnych do powołania kuratorów. W powiatach nad organizacją pracy szkół pełnił nadzór inspektor powiatowy. Jego obowiązkiem było organizowanie szkół powszechnych i ich wizytowanie⁴³.

Z danych zawartych w Tabeli 1 wynika, że na początku 1920 r. na terenie okręgu wileńskiego funkcjonowało 956 szkół powszechnych, w których 2 079 nauczycieli nauczało około 60 641 dzieci. Zdecydowaną większość stanowiły szkoły polskie, których było 834 (88,2%). Liczba szkół powszechnych białoruskich i rosyjskich wynosiła po 17 (1,8%). Dowodzi to, że w powiecie nowogródzkim i brasławskim w dalszym ciągu odczuwano ogromne braki w możliwości skompletowania nauczycieli znających język białoruski. W powiatach tych szkół białoruskich w tym czasie nie było.

Tabela 2 obrazuje nam rozwój szkolnictwa powszechnego na terenie okręgu wileńskiego między wrześniem 1919 r., a marcem 1920 r. Pomimo zdecydowanej przewagi ilościowej szkolnictwa polskiego z danych statystycznych wynika, że rozwój wśród wszystkich szkół był proporcjonalny. W okresie trzech miesięcy pomiędzy wrześniem 1919 r. a styczniem 1920 r. liczba szkół powszechnych polskich, litewskich, białoruskich i żydowskich uległa podwojeniu. W okresie między styczniem 1920 r. a marcem 1920 r. liczba szkół wszystkich narodów powiększyła się w podobnych proporcjach (13% – 23%). 17 szkół rosyjskich z marca 1920 r. to placówki oświatowe utworzone z powodu braku białoruskiego personelu nauczycielskiego.

---

⁴² *Władze szkolne w latach 1917/18 – 1937/38...*, s. 128, dz. cyt.

⁴³ Tamże, s. 123.

Tabela 1. Stan szkolnictwa powszechnego w Okręgu Wileńskim w styczniu 1920 r.

Powiat	szkoły polskie		szkoły litewskie		szkoły białoruskie		szkoły żydowskie		szkoły rosyjskie						
	szkoły	dzieci	nauczyciele	szkoły	dzieci	nauczyciele	szkoły	dzieci	nauczyciele	szkoły	dzieci	nauczyciele			
m. Wilno	39	6221	208	7	89	4	1	25	1	34	6003	89	—	—	—
wileński	180	7357	194	2	b.d.	4	—	—	—	5	b.d.	4	—	—	—
brasławski	22	1602	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70	2	—
trocki	52	2534	69	12	422	12	—	—	—	3	265	11	—	—	—
lidzki	102	5699	126	—	—	—	7	134	7	6	721	22	—	—	—
święciański	57	3458	96	2	99	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
wilejski	83	4432	108	—	—	—	5	225	5	—	—	—	—	—	—
oszmiański	100	6898	127	—	—	—	—	—	—	4	497	b.d.	—	—	—
dziśnieński	87	3109	107	—	—	—	1	57	1	1	100	4	—	—	—
grodzieński	57	4721	102	—	—	—	3	327	7	13	1961	78	—	—	—
nowogródzki	44	2528	65	—	—	—	—	—	—	1	140	2	857	15	—
razem	834	48559	1228	21	610	610	17	768	21	67	9777	203	927	17	17

* Razem z zawodowymi.

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 494, k. 57–58; Sprawozdanie z działalności Inspektoratu Szkolnego Okręgowego za miesiąc luty 1920 r.

Tabela 2. Zestawienie statystyczne rozwoju szkolnictwa powszechnego w roku szkolnym 1919–1920 w Okręgu Wileńskim

	szkoły polskie		szkoły litewskie		szkoły białoruskie		szkoły żydowskie		szkoły rosyjskie	
	szkoły	dzieci	szkoły	dzieci	szkoły	dzieci	szkoły	dzieci	szkoły	dzieci
wrzesień 1919	308*	–	7	–	2	–	29	–	–	–
styczeń 1920	662	38524	17	704	12	451	62	9699	157	–
marzec 1920	859	53027	21	791	15	858	71	14337	174	17

* Razem z zawodowymi.

Źródło: LCV A, f. 172, ap. 1, b. 494, k. 4v., Rozwój szkolnictwa na Kresach od chwili wkroczenia wojsk polskich.

Organizacja szkolnictwa po zawarciu traktatów pokojowych jesienią 1920 r.

Po zakończeniu zwycięskich działań zbrojnych z Rosją Sowiecką dokonano nowego podziału ziem wschodnich. Obszary objęte umową o preliminaryjnym pokoju i rozejmie podpisaną w Rydze 12 października 1920 r. podzielono na trzy okręgi administracyjne: wołyński, poleski i nowogródzki⁴⁴.

W skład okręgu administracyjnego poleskiego utworzonego 20 grudnia 1920 r. wchodziły powiaty: Białowieża, Brześć, Drohiczyn Poleski, Kobryń, Kosów Poleski, Łuniniec, Pińsk, Prużana, Kamień Koszyrski. Okręg administracyjny poleski przekształcono 19 lutego 1921 r. w województwo poleskie (z wyjątkiem powiatu białowieskiego, który został przyłączony do województwa białostockiego). Do nowo powstałego województwa poleskiego dołączono powiat Sarny⁴⁵.

Okręg administracyjny nowogródzki obejmował powiaty: Baranowicze, Braśław, Duniłowicze, Dżisna, Grodno, Lida, Nieśwież, Nowogródek, Słonim, Stołpce, Wilejka, Wołkowysk, Wołożyn. Okręg administracyjny nowogródzki przekształcono 19 lutego 1921 r. w województwo nowogródzkie (z wyjątkiem powiatów grodzieńskiego i wołkowyskiego, które zostały przyłączone do województwa białostockiego).

Administracja szkolna została dostosowana do nowego podziału administracyjnego. Podział na okręgi administracyjne pokrywał się z podziałem na okręgi szkolne. Na czele okręgu szkolnego stał Delegat Ministra WRiOP⁴⁶.

---

⁴⁴ Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. R. P.), 1920, nr 115, poz. 760, *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 listopada 1920 r. w przedmiocie utworzenia władz administracyjnych drugiej instancji na obszarach ziem, objętych umową o preliminaryjnym pokoju i rozejmie, podpisaną w Rydze dnia 12 października 1920 r.*

⁴⁵ Dz. U. R. P., 1921, nr 16, poz. 93, *Ustawa z dnia 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r.*

⁴⁶ Dz. U. R. P., 1921, nr 15, poz. 91, *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 lutego 1921 r. w przedmiocie utworzenia władz szkolnych na obszarach ziem, objętych umową o preliminaryjnym pokoju i rozejmie, podpisaną w Rydze dnia 12 października 1920 r.*

W maju 1921 r. na terenie Okręgu Szkolnego Nowogródzkiego działało 996 publicznych szkół powszechnych, w tym: polskich – 719; białoruskich – 147; rosyjskich – 127; żydowskich – 2; litewskich – 1⁴⁷. Oprócz szkół publicznych istniała znaczna liczba szkół prywatnych, prowadzonych w przeważnej części przez dawnych nauczycieli rosyjskich w języku rosyjskim. Stosując się dalej do zasady, że szkoły mają mieć język wykładowy ludności miejscowej, racja istnienia szkół z rosyjskim językiem nauczania „poza bardzo nielicznymi osadami starowierców nie miała podstaw. Ludność przyzwyczajona do tego stanu rzeczy nie protestuje, ale chętniej widziałaby szkołę polską tym bardziej, że w tych okolicach żyją jeszcze ludzie, którzy pamiętają, jak zamieniano kościoły katolickie na prawosławne sobory i narzucano im język rosyjski. Liczba prywatnych szkół żydowskich jest stosunkowo niewielka, ponieważ Żydzi chętnie korzystają ze szkół z rosyjskim językiem nauczania”⁴⁸.

Zasada wyboru języka nauczania w szkołach przez ludność miejscową była kontynuowana po likwidacji ZCZW. Ze sprawozdania policji państwowej z maja 1921 r. wynika, że „po wielkiej części w szkołach gminnych wykładanym językiem jest białoruski, który ludność wiejska silnie popiera, bowiem głęboko wierzy w urzeczywistnienie utopii o niepodległej Białorusi. W gimnazjach jeszcze dotychczas wykładają nauczyciele w języku rosyjskim”⁴⁹. Władze administracyjne wykorzystywały nauczanie dzieci w języku rosyjskim do łagodzenia nastrojów społecznych w okręgu nowogródzkim. „W szkołach ludowych, gdzie ludność przeważnie prawosławna prócz języka polskiego, wyklada się również i rosyjski, czym się łagodzi stosunek ludności do szkół polskich”⁵⁰.

Władze państwowe największą barierę w rozwoju szkolnictwa polskiego w okręgu nowogródzkim latem 1921 r. upatrywały w braku nauczycieli. „Szkolnictwo w tutejszym okręgu rozwinięte jest słabo, ze

---

⁴⁷ Archiwum Polskiej Akademii Nauk (APAN), III-180, Materiały Ludwika Eckerta, *Kilka cyfr z zakresu szkolnictwa powszechnego*, k. 3; Okręg Szkolny Wołyński (powiaty: Dubno, Horochów, Kowel, Krzemieniec, Lubomla, Łuck, Ostróg, Równe, Włodzimierz Wołyński). Na terenie Okręgu Szkolnego Wołyńskiego w maju 1921 r. czynnych było 757 publicznych szkół powszechnych i 69 powszechnych szkół prywatnych.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Archiwum Państwowe Obwodu Grodzieńskiego (APOG), sygn. f. 662, o. 3, d. 1, k. 170–171v., *Sprawozdanie z ruchu politycznego i ekonomicznego za miesiąc maj 1921 r. w okręgu nowogródzkim*.

⁵⁰ APOG, sygn. f. 662, o. 3, d. 1, k. 166–166v., *Sprawozdanie z ruchu politycznego i ekonomicznego za miesiąc czerwiec 1921 r. w okręgu nowogródzkim*.

względem na brak personelu nauczycielskiego. Obecnie poczynione są kroki do angażowania nauczycieli z Małopolski, co niewątpliwie podniesie poziom szkół polskich w najbliższej przyszłości”⁵¹.

Szkolnictwo w okresie Litwy Środkowej (12 października 1920 r. – 18 kwietnia 1922 r.)

W okresie pomiędzy 12 października 1920 r. a 18 kwietnia 1922 r. funkcjonował w przestrzeni geopolitycznej formalnie niezależny organizm państwowy noszący nazwę Litwa Środkowa. Litwa Środkowa była podzielona na trzy powiaty: oszmiański, wileński, święciański oraz miasto Wilno stanowiące wyodrębniony powiat miejski. Funkcje rządu na terenie Litwy Środkowej sprawowała Tymczasowa Komisja Rządząca.

W okresie Litwy Środkowej odpowiedzialny za zarządzanie szkolnictwem Departament Oświaty stosunek do szkolnictwa mniejszości narodowych określał na gruncie dekretu o czterech narodowościach i językach równouprawnionych nawiązującym do idei krajowej. Zasiłki udzielane były szkołom białoruskim, litewskim i żydowskim⁵².

Dane statystyczne z 1 grudnia 1920 r., czyli chwili objęcia szkolnictwa na Litwie Środkowej przez Departament Oświaty, są bardzo niedokładne. Ograniczają się do ogólnej wiadomości, że szkół polskich było 331 z 583 nauczycielami⁵³.

Wiosną 1921 r. od Litwy Środkowej odpadło 14 gmin wołyńskich, na terenie których było 71 szkół powszechnych i 71 nauczycieli oraz dwie gminy z powiatu święciańskiego (20 szkół i 21 nauczycieli). Ogólna liczba szkół obniżyła się do 241, nauczycieli zaś do 491⁵⁴.

Tabela 3 ilustruje rozwój szkolnictwa polskiego na terenie Litwy Środkowej w okresie 3 miesięcy pomiędzy styczniem a marcem 1921 r. W powiecie wileńskim liczba szkół w tym okresie zwiększyła się o 21 (z 174 do 195); w powiecie oszmiańskim o 45 (z 135 do 180); w powiecie święciańskim o 26 (z 65 do 91). W powiatach wzrost liczby szkół był

---

⁵¹ APOG, sygn. f. 662, o. 3, d. 1, k. 177, *Sprawozdanie miesięczne za czerwiec 1921 r.*

⁵² LCVA, f. 172, ap. 1, b. 716, k. 117, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Szkół Powszechnych na okres od 1 stycznia do 1 kwietnia 1921 r.*

⁵³ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 716, k. 110, Wyjaśnienie liczbowe w sprawie kwalifikacji nauczycieli szkół powszechnych na Litwie Środkowej.

⁵⁴ Tamże.

Tabela 3. Rozwój szkolnictwa polskiego na terenie Litwy Środkowej w okresie 1 stycznia 1921 r. – 1 kwietnia 1921 r.

powiat	miesiąc	liczba szkół	liczba nauczycieli	liczba dzieci
m. Wilno	styczeń	41	211	6720
	marzec	44	224	8105
wileński	styczeń	174	191	–
	marzec	195	227	6955
oszmiański	styczeń	135	142	–
	marzec	180	187	9516
święciański	styczeń	65	80	–
	marzec	91	112	ok. 4000

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 716, k. 114; Sprawozdanie z działalności Wydziału Szkół Powszechnych na okres od 1 stycznia do 1 kwietnia 1921 r.

znacznie większy niż w mieście Wilnie (wzrost jedynie o 3). W tym samym czasie powiększała się liczba nauczycieli pracujących w szkołach polskich – w Wilnie o 13; w powiecie wileńskim o 16, w powiecie oszmiańskim o 45, w powiecie święciańskim o 32.

Tabela 4 przedstawia stan polskiego publicznego szkolnictwa powszechnego na terenie Litwy Środkowej na początku 1922 r., z uwzględnieniem stopnia kwalifikacji nauczycieli. Łącznie działało w tym czasie 638 publicznych szkół powszechnych, w których naukę pobierało około 36 181 dzieci. Łączna liczba pracujących w szkołach nauczycieli wynosiła 1 120. Jedynie 22 z nich posiadało wyższe wykształcenie i wszyscy pracowali w szkołach w mieście Wilnie. Wykwalifikowanych był 192, tymczasowo wykwalifikowanych 345. Nauczyciele niewykwalifikowani stanowili liczbę 561 (I stopnia – 390, II stopnia – 171). W powiatach struktura wykształcenia wśród pedagogów była znacznie bardziej niekorzystna niż w mieście Wilnie.

Tabela 4. Statystyka szkolnictwa powszechnego polskiego na terenie Litwy Środkowej z 1 stycznia 1922 r.

powiat	liczba szkół	nauczyciele według kwalifikacji						liczba dzieci
		z wyższym wykształceniem	wykwalifikowani	wykwalifikowani w tymczasowo	niewykwalifikowani I stopnia	niewykwalifikowani II stopnia	ogółem	
m. Wilno	53	22	162	171	57	–	412	10 098
wileński	238	–	17	72	162	34	285	10 249
oszmiański	187	–	6	53	111	64	234	8 731
święciański	160	–	7	49	60	73	189	7 103
razem	638	22	192	345	390	171	1 120	36 181

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 716, k. 110; Wyjaśnienie liczbowe w sprawie kwalifikacji nauczycieli szkół powszechnych na Litwie Środkowej.

Tabela 5. Wykaz szkół białoruskich istniejących na terenie Litwy Środkowej w dniu 1 maja 1921 r.

powiat	liczba szkół	liczba nauczycieli	liczba dzieci
m. Wilno	7	13	357
wileński	2	3	78
oszmiański	128	115	6 528
święciański	20	22	1 071
razem	157	153	8 034

Źródło: LCVA, F. 22, ap. 1, b. 44, k. 46.

Na terenie Litwy Środkowej w maju 1921 r. funkcjonowało 157 szkół białoruskich, w których 153 nauczycieli nauczało około 8 034 dzieci (Tabela 5). Najwięcej szkół białoruskich było w powiecie oszmiańskim – 128. Pracowało w nich 115 nauczycieli. Większość tych placówek oświatowych stanowiły małe szkółki z jednym nauczycielem. Najmniejsza liczba szkół białoruskich funkcjonowała w powiecie wileńskim, który uważano w okresie międzywojennym za najbardziej polski ze wszystkich powiatów Wileńszczyzny.

Główne założenia organizacji władz oświatowych w II Rzeczypospolitej

Organizacja władz oświatowych od początków istnienia II Rzeczypospolitej była silnie scentralizowana. System oświatowy funkcjonował na takiej samej zasadzie jak ogólny aparat administracji państwowej. Władza skupiona była w ręku organów oświatowych, ściśle zhierarchizowanych i podporządkowanych ministerstwu w Warszawie. Do wejścia w życie Ustawy o tymczasowym ustroju władz szkolnych z 4 czerwca 1920 r. w organizacji administracji szkolnej funkcjonował dwustopniowy system zarządzania szkolnictwem: inspektorat – ministerstwo. Władzę pierwszej instancji stanowiły inspektoraty, które posiadały szerokie uprawnienia w terenie i podlegały bezpośrednio MWRiOP w Warszawie (władze szkolne drugiej instancji). W pierwszych latach funkcjonowania systemu, gdy sieć szkolna nie była rozbudowana, taki wariant był bardzo korzystny. Przy niewielkiej liczbie placówek oświatowych zarządzanie bezpośrednie pozbawione było całego balastu biurokratycznego. Nauczyciele nie musieli tracić czasu i

energii na prowadzenie rozbudowanej sprawozdawczości. Koncentrowali się na przejmowaniu i uruchamianiu szkół oraz na uczniach. Nowo powołani inspektorzy wyposażeni w szerokie uprawnienia mogli względnie szybko tworzyć oddolnie polską administrację szkolną⁵⁵.

Rola inspektorów szkolnych w strukturze oświatowej, zwłaszcza przed wprowadzeniem kuratoriów, była szczególnie ważna. Ich znaczenie było nie do przecenienia zwłaszcza w szkolnictwie powszechnym. Szkoły elementarne borykały się z ogromną liczbą uciążliwych zabiegów, w których rozwiązaniu pomagali inspektorowie. Od wkładu ich pracy i stopnia osobistego zaangażowania zależało bardzo wiele. Kompetencje powiatowych inspektorów szkolnych były szerokie. Powoływano ich do sprawowania na podległym im terenie nadzoru nad wszystkimi publicznymi i prywatnymi szkołami oraz nad zakładami wychowawczymi. W konsekwencji sprowadzało się to do tego, że wszystkie rozporządzenia władz wyższych znajdowały odbicie w codziennej pracy szkoły⁵⁶.

Ministerstwo nie było w stanie bezpośrednio zarządzać coraz większą liczbą powstających szkół. Rozrastająca się sieć szkolna wymagała wprowadzenia ogniwa pośredniego pomiędzy inspektoratami a ministerstwem, które przejęłoby część jego obowiązków i pozwoliło skupić się władzom centralnym na zagadnieniach bardziej ogólnych. Ustawa z dnia 4 czerwca 1920 r. o tymczasowym ustroju władz szkolnych wprowadziła władzę szkolną drugiej instancji w postaci kuratora, którego zadaniem było zarządzanie szkolnictwem na obszarze okręgu szkolnego⁵⁷. Ostatecznie ukształtował się trzystopniowy system zarządzania oświatą: inspektorat (władze powiatowe) – kuratorium (władze okręgowe) – ministerstwo (władze naczelne). Ustawa wyraźnie zaznaczała, że władze administracji szkolnej powinny pozostawać całkowicie niezależne od administracji politycznej⁵⁸. W latach późniejszych gwarancje te były wielokrotnie łamane.

---

⁵⁵ Balicki Michał, *Zarządzanie szkolnictwem w Polsce (studium historyczno-porównawcze)*, Białystok 2002, s. 105.

⁵⁶ Pollak Michał, *Organizacja władz szkolnych II instancji w ciągu dziesięciolecia Polski Odrodzonej*, „Oświata i wychowanie”, 1929, s. 112–113.

⁵⁷ Dz. U. MWRiOP, 1920 r., nr 18, poz. 111.

Należy zaznaczyć, że rozciągnięcie mocy ustawy o tymczasowym ustroju władz szkolnych na województwo poleskie (również nowogródzkie, wołyńskie oraz powiaty: białowiecki, grodzieński i wołkowyski województwa białostockiego) nastąpiło dopiero na podstawie rozporządzenia rady ministrów z dnia 13 kwietnia 1922r. (Dz. U. R. P., 1922 r., nr 34, poz. 279).

⁵⁸ Dz. U. R. P., 1920 r., nr 50, poz. 304, art. 9.

Okręgi szkolne (Okręg Szkolny Poleski, Okręg Szkolny Wileński)

Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego (KOSP) z siedzibą w Brześciu Litewskim zostało utworzone 16 maja 1922 r. rozporządzeniem Ministra WRiOP. Kuratorium, jako jednostka administracyjna, obejmowało 10 powiatów województwa poleskiego: Brześć n. Bugiem, Drohiczyn Poleski, Kamień Koszyrski, Kobryń, Kosów, Łuniniec, Pińsk, Prużana, Sarny, Stolin oraz 3 powiaty wydzielone z województwa nowogródzkiego: Nieśwież, Baranowicze, Stołpce⁵⁹.

Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego zostało utworzone 16 maja 1922 r.⁶⁰, jako jednostka administracyjna obejmowało powiaty: wileński, oszmiański, święciański, trocki, brasławski oraz przyłączone dziśnieński, duniłowiczowski i wilejski⁶¹.

Zakończenie

Bilans funkcjonowania szkolnictwa zarządzanego przez ZCZW, a potem przez polskie władze oświatowe w latach 1919–1922, należy uznać za dodatni. Pomimo ogromnych trudności związanych ze zniszczeniami wojennymi, brakiem infrastruktury szkolnej i odpowiedniej kadry nauczycielskiej udało się zorganizować strukturę szkolną, która objęła większość dzieci zamieszkujących ziemie dawnego WKL – polskich, białoruskich, litewskich. Przez cały ten okres władzom oświatowym przyświecała wizja J. Piłsudskiego w duchu odezwy wileńskiej, że ludność miejscowa może decydować, w jakim języku mają nauczać

---

⁵⁹ Dz. U. R. P., 1922 r., nr 34, poz. 286, *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 maja 1922 r. o utworzeniu Okręgu Szkolnego Poleskiego*. Powiaty: nieświeski, baranowicki i stołpecki weszły w skład OSP po rozdzieleniu Okręgu Szkolnego Nowogródzkiego. Pozostałe powiaty Okręgu Szkolnego Nowogródzkiego weszły w skład Okręgu Szkolnego Białostockiego (Dz. U. R. P., 1922 r., nr 34, poz. 285, *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 maja 1922 r. o utworzeniu Okręgu Szkolnego Białostockiego*).

⁶⁰ Dz. U. R. P., 1922 r., nr 34, poz. 283, *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 maja 1922 r. o utworzeniu Okręgu Szkolnego Wileńskiego*; Dz. U. MWRiOP, 1922 r., nr 19, poz. 195, *Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o utworzeniu okręgu szkolnego wileńskiego*.

⁶¹ Dz. U. R. P., 1922 r., nr 26, poz. 213; *Ustawa z dnia 6 kwietnia 1922 r. o objęciu władzy państwowej nad Ziemią Wileńską*.

się ich dzieci. W mniejszym lub większym stopniu była ona realizowana.

Bibliografia

- Balicki Michał, *Zarządzanie szkolnictwem w Polsce (studium historyczno-porównawcze)*, Białystok 2002.
- Encyklopedia Wychowawcza*, t. IX, zeszyt 9, Warszawa 1932.
- Europa Nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w latach 1772–1999*, red. Krzysztof Jasiewicz, Warszawa–Londyn 1999.
- Gierowska-Kałużur Joanna, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)*, Warszawa 2003.
- Gierowska-Kałużur Joanna, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich – kadra i procesy decyzyjne*, „Europa Nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w latach 1772–1999”, red. Krzysztof Jasiewicz, Warszawa–Londyn 1999.
- Pollak Michał, *Organizacja władz szkolnych II instancji w ciągu dziesięciolecia Polski Odrodzonej*, „Oświata i wychowanie”, 1929.
- Spółczesność białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939–1941*, red. Małgorzata Giżejewska, Tomasz Strzembosz, Warszawa 1995.
- Turonek Jerzy, *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi*, Warszawa 1992.
- Władze szkolne w latach 1917/18 – 1937/38. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, okólników o zarządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. Tomasz Serafin, Warszawa 1938.
- Zaporowski Zbigniew, *Stosunki polityczno-społeczne na północno-wschodnich kresach Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, „Spółczesność białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939–1941”, red. Małgorzata Giżejewska, Tomasz Strzembosz, Warszawa 1995.
- Zarzecki Lucjan, *Szkolnictwo i oświata na ziemiach wschodnich (w okresie od 1 X 1919 do 1 XII 1920)*, „Encyklopedia Wychowawcza”, t. IX, zeszyt 9, Warszawa 1932.

Materiały archiwalne

- Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (APAN), Materiały Ludwika Eckerta III-180.
- Biblioteka Publiczna miasta stołecznego Warszawy (BPW), Dział Starych Druków i Rękopisów, ZCZW.
- Centralne Archiwum Państwowe Litwy (LCVA), Zespół 13, 51, 172.
- Państwowe Archiwum Obwodu Grodzieńskiego (PAOG), Zespół 662.

Akty prawne

- Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (Dz. U. ZCZW), 1919.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Dz. U. MWriOP), 1919.
- Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. R. P.), 1920–1922.

Regaining state independence and building the educational system in the north-eastern territories of the Second Polish Republic (1918–1922)

Summary

The publication presents the onset of the educational system in the Lithuanian-Belarusian territories from the invasion of Polish troops at the end of 1918 and the creation of educational structures under the Civil Administration of the Eastern Territories to the establishment of Boards of Education in 1922.

Regaining independence by Poland forced state authorities to build the educational system from scratch. In addition to the Polish school system, the new Poland had to define its policy towards the education of national minorities (Belarusian, Lithuanian, Ukrainian, and Jewish). The biggest problems faced by education authorities were the enormous war damage, poverty of the population, lack of school buildings, teaching aids and qualified teachers.

Keywords: education, educational system, national minorities, Second Polish Republic, north-eastern voivodeships

Švietimo sistemos steigimas šiaurės-rytinėse II Žečpospolitos žemėse atkūrus Lenkijos nepriklausomybę (1918–1922)

Santrauka

Publikacijoje parodoma švietimo sistemos veikimo pradžia lietuviškose ir baltarusiškose žemėse įžengus Lenkijos kariuomenei 1918 metų pabaigoje, švietimo struktūrų steigimas prie Rytinių žemių civilinės valdybos iki švietimo kuratorių atsiradimo 1922 metais.

Lenkijos valstybės nepriklausomybės atkūrimas privertė valdžios institucijas steigti švietimo sistemą nuo pat pagrindų. Išskyrus lenkiškąją švietimo sistemą, jaunoji Lenkijos valstybė taip pat turėjo apibrėžti savo politiką tautinių mažumų švietimo (baltarusiško, lietuviško, ukrainiečių bei žydų) atžvilgiu. Didžiausia kliūtimi švietimo sistemos institucijoms tapo karo sukelti milžiniški nuostoliai, gyventojų skurdas, mokyklos pastatų, mokytojų bei tinkamų mokytojų trūkumas.

Raktažodžiai: švietimas, švietimo sistema, tautinės mažumos, II Žečpospolitą, šiaurės-rytų vaivadijos

Odzyskanie niepodległości Polski a budowa systemu oświatowego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1918–1922)

Streszczenie

W publikacji przedstawiono początki funkcjonowania szkolnictwa na ziemiach litewsko-białoruskich od wkroczenia na nie wojsk polskich w końcu roku 1918 i utworzenia struktur oświatowych przy Zarządzie Cywilnym Ziem Wschodnich do powstania kuratoriów szkolnych w 1922 roku.

Odzyskanie niepodległości przez państwo polskie wymusiło na władzach państwowych zbudowanie od podstaw systemu oświatowego. Obok systemu szkolnictwa polskiego młoda państwowość polska musiała zdefiniować swą politykę wobec szkolnictwa mniejszości narodowych (białoruskiego, litewskiego, ukraińskiego i żydowskiego). Największą bolączką stojącą przed władzami oświatowymi były ogromne zniszczenia wojenne, ubóstwo ludności, brak budynków szkolnych, pomocy naukowych oraz odpowiedniej kadry nauczycielskiej.

Słowa kluczowe: szkolnictwo, system oświatowy, mniejszości narodowe, II Rzeczypospolita, województwa północno-wschodnie

Tabela 1. Stan szkolnictwa powszechnego w Okręgu Wileńskim w styczniu 1920 r.

Powiat	szkoły polskie			szkoły litewskie			szkoły białoruskie			szkoły żydowskie			szkoły rosyjskie		
	szkoły	dzieci	nauczyciele	szkoły	dzieci	nauczyciele	szkoły	dzieci	nauczyciele	szkoły	dzieci	nauczyciele	szkoły	dzieci	nauczyciele
m. Wilno	39	6221	208	7	89	4	1	25	1	34	6003	89	–	–	–
wileński	180	7357	194	2	b.d.	4	–	–	–	5	b.d.	4	–	–	–
brasławski	22	1602	25	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	70	2
trocki	52	2534	69	12	422	12	–	–	–	3	265	11	–	–	–
lidzki	102	5699	126	–	–	–	7	134	7	6	721	22	–	–	–
święciański	57	3458	96	2	99	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–
wilejski	83	4432	108	–	–	–	5	225	5	–	–	–	–	–	–
oszmiański	100	6898	127	–	–	–	–	–	–	4	497	b.d.	–	–	–
dziśnieński	87	3109	107	–	–	–	1	57	1	1	100	4	–	–	–
grodzieński	57	4721	102	–	–	–	3	327	7	13	1961	78	–	–	–
nowogródzki	44	2528	65	–	–	–	–	–	–	1	140	2	15	857	15
razem	834	48559	1228	21	610	610	17	768	21	67	9777	203	17	927	17

* Razem z zawodowymi.

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 494, k. 57–58; Sprawozdanie z działalności Inspektoratu Szkolnego Okręgowego za miesiąc luty 1920 r.

Tabela 2. Zestawienie statystyczne rozwoju szkolnictwa powszechnego w roku szkolnym 1919–1920 w Okręgu Wileńskim

	szkoły polskie			szkoły litewskie			szkoły białoruskie			szkoły żydowskie			szkoły rosyjskie		
	szkoły	dzieci	nauczyciele	szkoły	dzieci	nauczyciele	szkoły	dzieci	nauczyciele	szkoły	dzieci	nauczyciele	szkoły	dzieci	nauczyciele
wrzesień 1919	308*	-	-	7	-	-	2	-	-	29	-	-	-	-	-
styczeń 1920	662	38524	1010	17	704	17	12	451	15	62	9699	157	-	-	-
marzec 1920	859	53027	1219	21	791	23	15	858	21	71	14337	174	17	927	17

* Razem z zawodowymi.

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 494, k. 4v., Rozwój szkolnictwa na Kresach od chwili wkroczenia wojsk polskich.

Artykuły naukowe

Tabela 3. Rozwój szkolnictwa polskiego na terenie Litwy Środkowej w okresie 1 stycznia 1921 r. – 1 kwietnia 1921 r.

powiat	miesiąc	liczba szkół	liczba nauczycieli	liczba dzieci
m. Wilno	styczeń	41	211	6720
	marzec	44	224	8105
wileński	styczeń	174	191	–
	marzec	195	227	6955
oszmiański	styczeń	135	142	–
	marzec	180	187	9516
święciański	styczeń	65	80	–
	marzec	91	112	ok. 4000

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 716, k. 114; Sprawozdanie z działalności Wydziału Szkół Powszechnych na okres od 1 stycznia do 1 kwietnia 1921 r.

Tabela 4. Statystyka szkolnictwa powszechnego polskiego na terenie Litwy Środkowej z 1 stycznia 1922 r.

powiat	liczba szkół	nauczyciele według kwalifikacji						liczba dzieci
		z wyższym wykształceniem	wykwalifikowani	tymczasowo wykwalifikowani	niewykwalifikowani I stopnia	niewykwalifikowani II stopnia	ogółem	
m. Wilno	53	22	162	171	57	–	412	10 098
wileński	238	–	17	72	162	34	285	10 249
oszmiański	187	–	6	53	111	64	234	8 731
święciański	160	–	7	49	60	73	189	7 103
razem	638	22	192	345	390	171	1 120	36 181

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 716, k. 110; Wyjaśnienie liczbowe w sprawie kwalifikacji nauczycieli szkół powszechnych na Litwie Środkowej.

Artykuły naukowe

Tabela 5. Wykaz szkół białoruskich istniejących na terenie Litwy Środkowej w dniu 1 maja 1921 r.

powiat	liczba szkół	liczba nauczycieli	liczba dzieci
m. Wilno	7	13	357
wileński	2	3	78
oszmiański	128	115	6 528
święciański	20	22	1 071
razem	157	153	8 034

Źródło: LCVA, F. 22, ap. 1, b. 44, k. 46.